

HOOFTUK 7

DIE INVLOED VAN KULTURELE EN RELIGIEUSE DIVERSITEIT IN BEPAALDE SAMELEWINGSVERBANDE

1. INLEIDING

Kulture en religieë bestaan nooit in isolasie van mekaar nie. In die diverse Suid-Afrikaanse samelewing gebeur dit daagliks dat mense uit verskillende groepe en agtergronde aan mekaar blootgestel word en gevolglik met mekaar kommunikeer. Wedersydse beïnvloeding vind spontaan én doelbewus plaas. Daar is egter ook afstand en verwydering. Hierdie hoofstuk hanteer dié neigings en vra na die gevolge daarvan vir die moraliteit in die land. Verskillende lewensfilosofieë word hanteer waarna daar sonder om in fynere besonderhede verstrengel te raak, gekyk word na praktiese omstandighede en gevolglike reaksies. Verder word gepoog om uit te maak in watter mate die invloed van diversiteit problematies van aard is en in watter mate verrykend. Daarom word aspekte uit die praktyk van die gemeenskapslewe geïdentifiseer en bespreek ten opsigte van die plaaslike omstandighede. In die proses word gesoek na betekenisvolle waarhede en insette wat die welsyn van die gemeenskap kan dien. Die verwagting bestaan dat hierdie hoofstuk 'n bydrae behoort te lewer in die gesprek oor moraliteit oor die algemeen en in die besonder en wel ten opsigte van die komplekse Suid-Afrikaanse samelewing. Die invloed wat kulturele en religieuse diversiteit op die samelewing het, word onder die loep geneem. Die dinamika wat inherent aan religie en kultuur is, word ook in ag geneem. Die bydraes van navorsingsrespondente word deurgaans in ag geneem.

2. VERSKILLENDE GRONDLIGGENDE LEWENS- EN WÊRELDBESKOUINGS

Dit het tot dusver in die studie duidelik geword dat daar 'n wesenlike fundamentele verskil tussen die Afrika belewenis van die lewe en die Westerse en ander belewenisse van die lewe bestaan. Hierdie is 'n saak waaroor daar in die verlede dikwels en intens oor 'n wye front debat gevoer is. Die meeste deelnemers is dit eens dat sodanige onderskeid regverdiging geniet. Daar kan dus met vrymoedigheid van verskillende filosofieë of wêreldbekouings gepraat word en wel vanuit 'n antropologies-filosofiese perspektief. Dit is menslike inhoude wat diep in die gees van die mens ingeprent is met kulturele en religieuse oorsprong en betekenis. Nie een van hierdie verskillende belewenisse van die werklikheid is superieur tot die ander nie al bestaan daar enorme verskille en wedersydse vooroordele. Verskillende werklikheidsbelewenisse word in die breë Suid-Afrikaanse bevolking verteenwoordig en erken. Dus is dit van die uiterste belang om hierdie verskille ernstig in ag te neem wanneer daar oor morele kwessies en ander lewensgewoontes besin word.

Benewens die twee grootste en mees voor die hand liggende denkrigtings, dié uit die Weste en Afrika, is daar 'n derde belewenis van die lewe, naamlik dié van die Afro-Arabiese oorsprong. Hoewel in mindere mate is dit tog 'n beduidende faktor in die Suid-Afrikaanse samelewing wat grootliks deur die Islam godsdiens en kultuur verteenwoordig word. 'n Vierde groep, wat kulture soos dié van Chinese, Koreane, Japannese en enige ander minderheidsgroepe insluit, kan die 'kleiner marginale komponent' genoem word.

Dit is egter ook belangrik om daarvan kennis te neem dat dié vier breë rigtings nie net as sodanig in die Suid-Afrikaanse omgewing verteenwoordig word nie, maar dat daar oor tye interaksie bewerkstellig is met bepaalde gevolge. Hoewel daar dus steeds tradisionele waardes en gebruike geld, het daar terselfdertyd 'n nuwe gemeenskapheid met eie, unieke inhoude (*'hybrid culture'*) ontwikkel. Wanneer

daar na die geskiedenis van die land gekyk word, is die gevolgtrekking dat dié nuwe unieke inhoude deur prosesse gegaan het wat dikwels traumaties en veeleisend was en dat baie van die prosesse nog steeds voortgaan.

Die Suid-Afrikaanse bevolkingsamestellings soos in Hoofstuk 2 beskryf, word hier in gedagte gehou. Vervolgens word die breë lyne getrek ten opsigte van bogenoemde vier lewens- en wêreldbeskouings ('paradigmas') wat in die Suid-Afrikaanse samelewing verteenwoordig word.

2.1 AFROSENTRIESE PARADIGMA

Die begrip 'Afrika' omvat veel meer as die geografiese gebied en die voorkoms van bepaalde bevolkingsgroepe op sy bodem. In Hoofstuk 2 is die Afrika Tradisionele Godsdiens in besonderhede bespreek. Hoewel dit 'n verantwoordelike oorsig van Afrika denke bied, is die totale Afrika belewenis groter as dit, siende dat daar talle mense uit Afrika is wat ander geloofsoortuigings huldig, maar steeds op soortgelyke wyses dink en leef. Gevolglik word daar by bogenoemde bespreking aangesluit, maar met 'n meer algemene en wyer perspektief. Met die term 'afrosentries' word die unieke filosofie wat eie aan Afrika is, bedoel.

Een van die kundige boorlinge uit Afrika, prof. William Makgoba verbonde aan die *South African Institute of Medical Research*, verduidelik soos volg:

The African reality reveals that there is, first, part of a tradition in Africa that has remained largely intact and continues to survive, in spite of modern influences. Then there is a tradition that has been altered by Western influence, and finally there is a tradition that is largely European and Islamic. The traditions of Africa are, as such, multiple, complex, interlinked and interacting both to remain distinct and to adopt to modernity. Equally, they impose their own specificities to remain largely

intact rather than subsumed. With this background, I believe there is merit in the argument for something specific and particular about African thought processes and their place in the modern world. After all, we still have traditional healers with enormous impact on our health system; the African is still wedded and intimately linked to nature in his belief systems. This something comes from first our environment (Africa), our culture, our civilisation and our socialisation as a people as well as interacting with other peoples, their cultures and civilisations. So African thought is born out of, develops and evolves from intrinsic and extrinsic factors that form a continuum.

(Du Toit, 1998:100)

Hy vervolg deur daarop te wys dat, hoewel Afrika as kontinent 'n groot eenheid vorm, sy bevolking saamgestel is uit diverse groepe mense met diverse kulture. Tog is daar ten spyte van diversiteit ook homogeniteit wat tipies 'Afrika' genoem kan word. Die belangrikste identifiseerbare gemeenskaplikheid is dié van *ubuntu* wat Makgoba *die 'humanism of Africa'* noem. Om dié verskynsel duidelik te maak, gebruik hy die volgende vier voorbeelde:

Wanneer een persoon na 'n ander roep al is hy die enigste persoon binne hoorafstand, sal laasgenoemde vra: "Het jy my geroep?"

Wanneer getalle gebruik word, sal dit soos volg gedoen word: in plaas daarvan om die syfer '8' te sê, sal gesê word: '10 minus 2'.

Afrika mense kyk holisties na dinge en soek vir betekenis in simbole eerder as in feite.

Konsensus en groepsidentiteit staan voorop in die Afrika-manier om dinge mee te benader.

Die kerngrondslag van *ubuntu* is die sosiale sisteme van Afrika en die wyse waarop individue daarop reageer en deel daarvan uitmaak. Vir dié mense is dit ondenkbaar vir enkelinge om in isolasie te probeer leef. Sonder die groep is jy sonder identiteit en lewensdoel. Wanneer dit met die groep voorspoedig gaan, gaan dit met die individu ook so en andersom. Die groter sosiale sisteem is dus die vertrekpunt in die nadenke oor menswees. Die volgende aanhaling uit 'n referaat deur dr. Nokuzola Mndende van die *Icamagu Institute* gelewer tydens 'n seminar op 11 en 12 Mei 2006 te Unisa wys die wesenlike kenmerke van *ubuntu* uit:

In African Religion individualism is discouraged. It is regarded as inhuman. The communal way of life is central and allows people to share joys, blessings, sorrows, and burdens together. That is why it is said 'Umntu ngumntu ngabantu'. Harmony within oneself, clan, society, nature and the spiritual world forms the basis of a healthy society. To achieve harmony, respect is fundamental – respect for oneself, other people, the elderly and the spiritual world. What is right and wrong is assessed by its impact on other people.

Oor die moraliteitskrisis in die land maak sy die volgende opmerkings:

The shift from a communal way of life to individualism has resulted in the moral decay in our country. The focus on individual rights more than communal rights has made people to ignore the moral principles and only think about what one would achieve for his or her own interests irrespective of the effects of his actions to other people. Individual rights, though they are fundamental for the social, economic, physical, and spiritual life of each individual, they do not hang in the air, they are shaped up, developed and strengthened by various factors around other people, circumstances during growth, and the environment where one

grows. Individual rights, if not monitored could jeopardize the rights of other people. Individual rights, if not based on the laws and taboos that are prescribed by the spiritual world whose foundation is communal rights, could result the violation of the rights of the whole community. When a criminal is arrested, the law dictates that the police must make it a point to dramatize this statement 'You have got a right to remain silent, you have a right for a lawyer'. They even advise the criminal that 'anything that s/he says may be used against him/her', that is another right. This means that during arrest the first thing to consider is not the crime committed and the rights of the community affected, but only the rights of the criminal. If the rights of the criminal are not dramatized before the arrest the lawyers whose job is mainly to defend the lawbreakers make a mountain out of the mole and the criminal may go free. Again here the shift is on an individual's rights and not on the community rights.

Dit is dus nie net basiese menseregte wat in gevolge die welsyn van die groter gemeenskap geïnterpreteer word nie, maar ook die hele aangeleentheid van 'n moreel aanvaarbare lewenswyse. Wanneer die voordeel van die groot groep gesoek en gevind word, word die individu ook bevoordeel. Dit is die sin van die lewe en die doel van die mens se bestaan.

Rituele en simbole eerder as objekte en feite maak 'n eiesoortige dimensie van die belewenis en verstaan oop. Simboliek is 'n intuitiewe manier om die beperkinge van logiese en analitiese breinfunksies te oorkom. Dit verbrei die sinne deur 'n verdere dimensie tot die vyf klassieke sintuiglike funksies te wete sig, reuk, gehoor, proe en gevoel, toe te voeg. Op 'n kreatiewe manier bewerkstellig dit 'n nuwe verhouding tussen innerlike ervaring en eksterne analitiese inligting. Dit is 'n onsigbare, spirituele dimensie van die lewe en staan teenoor die logiese liniêre denke van tipiese Westerlinge. Daar is dus 'n besondere wyse waarop Afrika

menslike funksies soos kommunikasie, numerering, denke, interpretasie en estetiese waardering benader wat merkbaar verskillend is van tradisionele Europese of ander style.

“... we see not the effects, but the cause ; we experience non-polarised expression of the will or spirit, not mere sequential sense-reports based only in the limited perceptions of the human.” (Mndende, in Du Toit, 1998:101)

Soos by ander kulture is daar by die tradisionele Afrika bevolking ’n eiesoortige karakteristieke en unieke denk- en ervaringsraamwerk. Hierdie paradigma beklemtoon die kritieke rol wat kultuur en godsdiens asook sosiale verbande in die ontwikkeling van mense en gemeenskappe speel.

2.2 WESTERSE PARADIGMA

Die Westerse beskawing het vanweë kolonialisasie uit Europa sedert die 17de eeu na Afrika en ook in die besonder na Suid-Afrika oorgespoel. Hoewel ’n relatiewe klein deel van die bevolking hul oorsprong in dié kulture het (sien Bevolkingsamestelling: Statistiese gegewens in Hoofstuk 2, 3.8), is die invloed daarvan op ons land enorm. Belangrike redes hiervoor is waarskynlik die feit dat die politieke en ekonomiese mag sedert die kolonialisasie tot met die totstandkoming van die nuwe demokrasie (en selfs tot ’n mate daarná) in die hande van Westerlinge was. Dit was ook die tyd van tegnologiese opbloei en die gevolglike ontwaking van die industriële revolusie.

Omdat die Westerse beskawing baie oud is en regoor die hele Europa en ander wêrelddele ontwikkel het, is dit op sigself kompleks. Die Westerse kultuur (oftewel die Westerse beskawing) verwys na kulture met ’n Europese oorsprong hoewel daar nie eenstemmigheid is oor die feit of alle Europese kultuurvorme as Westers beskou kan word nie.

Die term 'Westerse kultuur' word omvattend gebruik om te verwys na 'n nalatenskap van sosiale norme, etiese waardes, tradisionele gebruike, godsdienstige kodes, politieke sisteme en selfs besondere artefakte en tegnologiese vaardighede. Die Westerse kultuur veronderstel:

- 'n Grieks-Romeinse klassieke kulturele invloed betreffende kuns, filosofie, letterkunde, geregtelike temas en tradisies. Die Hellenisme, Skolastisisme, Humanisme, Aufklärung en wetenskaplike revolusie het momentum aan 'n nuwe vrye manier van dink, gelykheid en demokratiese waardes verleen.
- 'n Bybels-Christelike kulturele invloed op spiritualiteit, etiese en morele tradisies gedurende die post-klassieke era.
- Westers-Europese kulturele invloede wat betref kuns, musiek, etiese en mondelingse tradisies wat in die Romantisme verder ontwikkel is.

Die konsep van Westerse kultuur is allerweë verbind aan die klassieke definisie van die Westerse wêreld. Volgens hierdie definisie bestaan die Westerse kultuur uit literêre, wetenskaplike, politieke, artistieke en filosofiese prinsipes wat dit van ander kulture onderskei.

Die Westerse kultuur soos hierbo gedefinieer, is deur skakeling en immigrasie na ander lande soos Australië, die VSA en Suid-Afrika oorgedra en is dus nie meer beperk tot Europa nie.

Sekere tendense wat deur die Westerse kultuur gekenmerk word en in sodanige gemeenskappe voorkom, is politieke ontwikkelinge, diverse subkulture en toenemende kulturele sinkretisme wat alles die gevolg is van verskynsels soos globalisasie en menslike interaksie op internasionale terrein.

Basiese elemente van dié beskawing soos wat dit in Suid-Afrika voorkom, is onder andere die dryfkrag om te ontwikkel en te presteer op terreine soos die kunste, tegnologie, wetenskappe, akademie, staatkunde, ekonomie en filosofie. Dit sluit dissiplines soos wiskunde, natuurwetenskappe, sosiale wetenskappe,

ingenieurswese, landboukunde, taalkunde, musiek, teologie, geografie en die hele wetenskaplike spektrum in. Effektiwiteit en doelmatigheid is van die grootste belang. Westerse ekonomie word gedryf deur kragte soos vraag en aanbod en die ontginning en bestuur van hulpbronne. Die kapitalistiese stelsel wat deur verreweg die meeste Westerse lande bedryf word, berus op die beginsel van 'n vrye mark. Hoewel die welsyn van die groter geheel nagestreef word, berus die verantwoordelikhede by individue wat bepaalde posisies beklee waartoe hulle bekwaam is en waarin hulle aangestel is. Vir hulle kennis, vaardighede en diens word hulle dienooreenkomstig beloon.

Volgens Westerse denke val die klem dus op die individu. Mense is self vir hul eie lot verantwoordelik en pluk uiteindelik die vrugte van hul besluite, keuses en handeling. Dit neem egter nie weg nie dat hulle enersyds 'n sosiale verantwoordelikheid het en andersyds in die voordele wat 'n sosiale sisteem inhou, deel. Waar die filosofie van *ubuntu* leer dat 'n mens 'n mens is in jou verhouding met ander mense, leer die Weste dat 'n mens vanuit sy menswees 'n verantwoordelikheid het ten opsigte van die mense om jou. Daar is dus 'n fundamentele verskil ten opsigte van die benadering wat gevolg word.

Bogenoemde poging om die breë lyne van die Westerse beskawing te omskryf, bied 'n konsep van die raamwerk waaruit Westerlinge dink en optree.

Oor die algemeen handel Westerlinge individualisties. Elkeen is geregtig op sy eie opinie al word mense soms deur ander se menings en oortuigings beïnvloed. Selfstandigheid, privaatheid en onafhanklikheid is belangrik. Ontwikkelde Westerlinge is krities in hul beoordeling van dinge. Daarteenoor is die tipiese Afrika-mens absoluut kommunaal verbonde. Die massa bepaal die norm en dit word sonder veel teenkanting aanvaar. Klaarblyklik word daar 'n redelike fatalistiese lewenshouding by laasgenoemde aangetref en 'n oorwegend pragmatiese by die Westerse manier van doen.

Westerlinge is daartoe verbind om vanuit hul eie besondere etiese raamwerk moreel op te tree. Tog bestaan daar vir prof. Nic Wiehahn sewe basiese lewenswaardes wat die produk is van etiese denke en ontwikkeling vanaf die vroegste tye, te wete *menslikheid, eerlikheid, beskeidenheid, ywerigheid, deugdelikheid, sindelikheid en selfbeheersing* (Wiehahn, 2005: 83) Hoewel dié waardes 'n uitvloeisel van Christelike denke is, is dit versoenbaar met die algemene Westerse lewensbeskouing en waardesistiem. Ander waardes wat in ontwikkelde Westerse samelewings tuis hoort, is aangeleenthede soos getrouheid, egtheid, mededeelsaamheid, goedhartigheid, lojaliteit, opregtheid, hardwerkendheid en respek vir ander. Prof. Willem Landman voeg waardes soos *verantwoordelikheid* en *aanspreeklikheid* by bogenoemde lysie in sy navorsingsrespon.

(www.exclusives.co.za/western)

2.3 AFRO-ARABIESE PARADIGMA

'n Beduidende komponent van die Suid-Afrikaanse samelewing vind hulle tuis in die kultureel-religieuse sfeer van die tradisioneel Arabiese wêreld vanwaar 'n unieke beskawing ontwikkel het. Hul religieuse oriëntasie wat die spil is waarom alles wentel, is dié van Islam. In elke stad en dorp is daar moskees waar Moslems daaglik aanbid en vanwaar 'n besondere lewens- en wêreldbeskouing uitgaan. Onderstaande aanhaling uit 'n artikel getiteld: *The Islamic Way of Life* deur Sayyid Abul a'la Mawdudi op die amptelike webblad van Islam in Suid-Afrika verduidelik dié lewenswyse vanuit 'n morele vertrekpunt soos volg:

The chief characteristic of Islam is that it makes no distinction between the spiritual and the secular in life. Its aim is to shape both individual lives as well as society as a whole in ways that will ensure that the Kingdom of God may really be established on earth and that peace, contentment and well being may fill the world. The Islamic way of life is thus based on a unique concept of man's place in the universe.

All those persons who thus surrender themselves are welded into a community and that is how the 'Muslim society' comes into being. It is an ideological society, radically different from those which are founded on the basis of race, colour or territory. It is the result of a deliberate choice, the outcome of a 'contract' which takes place between human beings and their Creator. Those who enter into this contract undertake to recognize God as their Sovereign, His guidance as supreme and His injunctions as absolute Law. They also undertake to accept, without question, His word as to what is good or evil, right or wrong, permissible or prohibited. In short, freedoms of the Islamic society are limited by the commandments of the Omniscient God. In other words, it is God and not man whose will is the primary source of Law in a Muslim society. When such a society comes into existence, the Book and the Messenger prescribe for it a code of life called the Shari 'ah, and this society is bound to conform to it by virtue of the contract it has entered into. It is, therefore, inconceivable that a real Muslim society can deliberately adopt any other system of life than that based on the Shari 'ah. If it does so, its contract is ipso facto broken and it becomes 'un-Islamic'. But we must clearly distinguish between the everyday sins of the individual and a deliberate revolt against the Shari 'ah. The former may not mean a breaking up of the contract, while the latter most certainly would. The point that should be clearly understood is that if an Islamic society consciously resolves not to accept the Shari 'ah, and decides to enact its own constitution and laws or borrows them from any other source in disregard of the Shari 'ah, such a society breaks its contract with God and forfeits its right to be called 'Islam'.

The main objectives of the Shari 'ah are to ensure that human life is based on ma 'rufat (good) and to cleanse it of munkarat (evils). The terms ma 'rufat denotes all the qualities that have always been accepted

as 'good' by the human conscience. Conversely, the word munkarat denotes all those qualities that have always been condemned by human nature as 'evil'. In short, the ma 'rufat are in harmony with human nature and the munkarat are against nature. The Shari 'ah gives precise definitions of ma 'rufat and munkarat, clearly indicating the standards of goodness to which individuals and society should aspire. It does not, however, limit itself to an inventory of good and evil deeds; rather, it lays down an entire scheme of life whose aim is to make sure that good flourishes and evils do not destroy or harm human life.

Islam is monoteïsties van aard en die kenbron oor die opperwese en sy wil is die *Qurān* wat oor die algemeen voorskriftelik geïnterpreteer word. Die kern van etiese denke is om God tevrede te stel in alles wat jy doen. Dit word nie altyd op dieselfde wyse geïnterpreteer nie en daarom is daar soos by ander godsdienste en denkskole ook verskil in benadering en gedrag

In Suid-Afrika word die deel van die samelewing wat hul etiese wortels in die tradisioneel Arabiese denke vind, as behoudend beleef. Dit is oor die algemeen mense wat 'n positiewe bydrae in die gemeenskap lewer en wat hardwerkend en toegewyd is. Hulle word in al die sosio-ekonomiese lae van die gemeenskap aangetref en kom uit 'n wye verskeidenheid etniese agtergronde. Voorbeelde hiervan is mense uit Indië, Maleisië en die groter Arabië wat oor geslagte heen hier gevestig het.

2.4 DIVERSE MARGINALE PARADIGMAS

Volledigheidshalwe mag ander, kleiner gemeenskappe in die land nie oor die hoof gesien word nie. Hoewel daar wesenlike verskille tussen godsdienste soos byvoorbeeld Hindoe, Islam en Boeddhiste en verskillende kulture soos dié van Portugese, Grieke, Libanese en Chinese en ander groepe in Suid-Afrika bestaan,

lewer elkeen 'n besondere bydrae tot die gemeenskapslewe. Eiesoortigheid ten opsigte van morele denke mag ook konflikterende en problematiese omstandighede skep net soos die geval mag wees by groter en meer beduidende groepe soos hierbo omskryf. Om verder tot die kompleksiteit van dié verskynsel by te dra, is daar 'n al groter wordende groep onwettige immigrante uit buurlande en ander wêrelddele in die land wat eweneens uit diverse groepe bestaan. Dié mense leef en werk in die land, verwek 'n nageslag en neem deel aan die gemeenskapslewe.

Vanweë die beduidende verskille wat tradisionele identiteit, waardes en gedrag van die afsonderlike groepe betref, word hier slegs deeglik kennis geneem van dié komponent van die samelewing. Invloede wat vandaar uitgaan, sal wel in die bespreking wat volg, aan die orde kom waar dit van toepassing mag wees.

3. INTERAKTIEWE SOSIALE DINAMIKA

3.1 TOENEMENDE BLOOTSTELLING

Een van die hoof kenmerke van die 21ste eeu is dat geen gemeenskap in absolute isolasie van ander bestaan nie. Selfs nie eens die Hadza stam in die noorde van Tanzanië wat as een van die mees primitiewe gemeenskappe ter wêreld beskou word nie. Al leef hulle vrywilliglik sonder bykans enige blootstelling aan die moderne beskawing of ander plaaslike bevolkingsgroepe, ruil hulle heuning vir tabak van hul bure en dra hulle verslete Westerse klere.

In Suid-Afrika het die San bevolking wat beskou word as een van die laaste primitiewe tradisionele groepe, as gevolg van ontwikkeling op baie terreine hul uniekheid ingeboet. Vanweë hoogs tegniese kommunikasiemedie en 'n effektiewe vervoersisteam, het mense oor die hele aarde daaglik kontak met mekaar. Die nywerheid, wetenskap, akademie, sport en nog vele ander bedrywe is

internasionaal interaktief. Meer as vier uit elke honderd mense woon nie in hul land van geboorte nie en kom dus ook fisies baie naby aan ander van wie hulle verskil ten opsigte van baie aspekte van die lewe.

In die Suid-Afrikaanse gemeenskap is dit waarskynlik die diversiteit op soveel terreine wat naasbestaan dikwels bemoeilik. Dit is egter nie slegs die verskynsel van andersheid nie, maar ook die wanverstaan en wanbegrip van die andersheid wat soms konflik en verwydering bring. Daar bestaan ook 'n stryd om oorlewing wat meebring dat mense al hoe meer na binne gerig en selfgesentreerd leef. Dan word die eie waardes en lewenswyses die norm sonder om aan ander genoegsame ruimte te gun.

3.2 SEKULARISASIE

Die proses van verwêreldliking word *sekularisasie* genoem. Baie gemeenskappe wat eens 'n noue band met religieuse tradisies gehad het, transformeer weg van hul religieus-gemotiveerde waardes en norme. Sosioloë soos Karl Marx, Max Weber, Sigmund Freud en Emile Durkheim was almal dit eens dat die proses van modernisering van die gemeenskap 'n degenerasie in religieusiteit tot gevolg sou hê. Dit impliseer egter nie noodwendig 'n volslae godsdiensloosheid nie, maar eerder 'n ongebondenheid aan bepaalde godsdienslike inhoud. Vir dié proses is daar baie redes.

Staatkundig kan Suid-Afrika beskryf word as 'n sekulêre land. Enersyds bring dit godsdiensvryheid teweeg wat dan ook grondwetlik bevestig is. Andersyds laat dit ruimte vir die verwatering en gevolglike verdwyning van morele waardes wat op religieuse norme gegrond is.

In die Suid-Afrikaanse gemeenskap is dit reeds duidelik dat die proses van sekularisasie al ver op dreef is. Dit is 'n produk van die nuwe demokrasie en het

godsdienstvryheid ten doel. Die prys wat egter daarvoor betaal word, is die groot leemte van normatiewe dissipline.. 'n Verdere probleem is die verwydering wat ontstaan tussen groepe mense wat steeds vashou aan godsdienstig gemotiveerde waardes teenoor ander groepe wat dit nie handhaaf nie, veral wanneer dit oorgaan in wetteloosheid en misdaad.

Sekularisasie kan bydra tot materialisme, individualisme en geestelike vervlakking. Selfs ten spyte van die Afrosentriese benadering soos wat dit in dié hoofstuk omskryf is, het dit onder die moderne Afrika bevolking al hoe meer begin posvat al druis dit in teen die tipiese Afrika-waardesistiem wat uit die gedagte van *ubuntu* voortkom. Die ekonomiese welvaart die afgelope paar jaar het 'n verbruikersmentaliteit by mense losgemaak en baie gaan die weg van 'n hedonistiese lewenstyl. Vermorsing van materiële hulpbronne en lewensmiddele is aan die orde van die dag. Wanneer daar nie meer uit die goedheid van 'n Opperwese geleeft word nie, verloor dié dinge hul dieper, geestelike waarde. Dan leef mense net vir die oomblik sonder om die groter geheel van goddelike voorsienigheid en menslike verantwoordelikheid in ag te neem. (Sien navorsingsresponse van proff Piet Strauss, Louise du Toit, Willem Landman, br Peter Just)

Dit is egter nie net ten opsigte van die omgewing dat mense onnadenkend en sonder waardering optree nie, maar ook in hul verhoudings met ander. Sekularisasie bring mee dat mense al hoe minder verstaan dat alle mense gelyk, waardevol en 'n besondere deel van die skepping van 'n Opperwese is. Die verskynsel van diversiteit speel dus ook hierin 'n rol. Mense word gevolglik as kommoditeite wat voordeel mag inhou, beleef. Dit is waarskynlik een van die belangrikste oorsake van vergryp aan ander wat dinge soos bedrog, kindermishandeling, roof en moord insluit. Sekularisasie bring ook verskuiwings teweeg wat sake soos seksuele kuisheid betref. In sy navorsing onder ongetroude

Afrikaanse jongmense tussen die ouderdomme van agtien en dertig jaar het Jan van der Merwe die volgende bevindings gemaak:

Jong Afrikaners se prioritisering van waardes het in 'n post-apartheid Suid-Afrika drasties verander. Ekonomiese welvaart en materiële sukses is die oorheersende prioriteit en nie meer 'n Christelik-nasionale lewensbeskouing nie. Wat seks betref, is dit persoonlike behoeftes en praktiese reëls wat waardes bepaal en nie meer die tradisionele siening van seksualiteit en die huwelik nie. Jong Afrikaners is besig om hul eng konserwatiewe Christelike waardes en norme te ontgroeï. Dit beteken nie dat hulle minder Christelik-georiënteerd is nie, maar dat hul persepsies en waardeoordele oor Christenskap sedert 1994 'n metamorfose ondergaan het. (Beeld: 27/1/2010 – Van der Merwe is 'n doktorsale kandidaat in Antropologie aan die Universiteit van die Vrystaat.)

Prof. Marinus Wiechers meen egter dat godsdienste ten spyte van die proses van sekularisasie steeds 'n beduidende invloed in die samelewing het en ook in die toekoms sal hê. Daarmee plaas hy die waarde van godsdiens as rigtinggewende krag op die morele ontwikkeling en identiteit van mense in perspektief. Dit wil dus nie impliseer dat waar streng, rigiede etiese reëls nie meer so invloedryk is, godsdiens glad nie meer ter sake is nie.

Hoewel sekularisasie wat moraliteit betref, vanuit 'n religieuse perspektief deur sommiges negatief beoordeel word, is dit nie noodwendig die geval nie. Daar is talle mense wat hul leefwêreld sekulêr ervaar en nogtans sterk en goeie morele waardes handhaaf. Dit dui op die kompleksiteit van dié besondere fenomeen en die gevaar dat dit eensydig benader kan word. Na my mening lê die grootste winspunt van sekularisasie in die verruiming van denke en belewenisse asook die openheid wat dit skep ten opsigte van verhoudings.

3.3 SINKRETISME

’n Verdere verskynsel wat die morele orde in die samelewing versteur, sou sinkretisme genoem kon word wat op sy beurt die gevolg kan wees van verskillende godsdienstige invloede. Dit is dus ’n vermenging van religieuse inhoude wat uitloop op ’n nuwe soort godsdienste wat bestaan uit elemente van bestaande godsdienste (Schreiter, 1995:1440). Voorstanders van die Afrika Tradisionele Godsdienste verkwalik byvoorbeeld die Christendom omdat dié deur sendingwerk Christelike inhoude en waardes by Afrika mense tuisgebring het en dit verweef geraak het met tradisionele lewens- en geloofstyle. Dieselfde argument geld vir taal, musiek, eetgewoontes, kleredrag, fisiese voorkoms en baie ander kulturele gebruike.

Benewens praktiese aangeleenthede het sinkretisme ’n besondere invloed op morele waardes wat as gevolg van wedersydse interaksie nie meer duidelik identifiseerbaar is nie. Dit laat mense onseker en uiteindelik tree elkeen maar na eie goeddunke op. Soms loop dit egter op botsende belange uit. ’n Swart Boeddhistiese groep wou byvoorbeeld by geleentheid gedurende 2009 ’n tradisioneel Afrika ritueel uitvoer waar daar diere geslag sou word. Dit is vir Boeddhistiese onaanvaarbaar en gevolglik het dit ’n hewige onderlinge konflik veroorsaak. Op hierdie soort verwarring word later in die hoofstuk in meer besonderhede gefokus.

3.4 ATEÏSME EN AGNOSTISISME

Hierdie twee quasi-godsdienstige lewensfilosofieë is nie in Hoofstuk 2 bespreek nie aangesien dit nie as gedefinieerde religieë naas ander beskou word nie. Tog was daar van die vroegste tye af in bykans alle gemeenskappe tekens daarvan. Daar kom selferkende ateïste en agnostici voor sowel as mense wat, hoewel hulle hulleself as deel van ’n godsdienstige groep beskou, inderwaarheid eerder by bogenoemde twee rigtings tuishoort. Sonder om diskriminerend te wees of mense

lukraak in kategorieë te plaas, is hul woorde en daade genoegsame bevestiging daarvan. Dit bring sodaniges binne die kader van dié studie aangesien moraliteit gaan oor gedrag wat onder andere die uitvloeisel van bepaalde oortuigings is.

Vervolgens word daar kortliks gelet op wat presies met *ateïsme* bedoel word:

Die term *ateïsme* kom van die Griekse ἄθεος (*atheos*) wat letterlik 'sonder God' beteken. Daarmee word die bestaan van 'n godheid verwerp. Dit kan ook beteken: die afwesigheid van geloof in 'n god. Soos by die geval van sekularisasie, gaan die voorkoms van ateïsme hand aan hand met vryheid van denke, skeptisisme en 'n kritiese houding jeens enige vorm van godsdiens.

Ateïsme as erkende religieuse verskynsel kom al sedert die 18se eeu voor. Tans beskou 2,3% van die wêreldbevolking hulleself as ateïste. 'n Verdere 11.9% beskou hulleself as non-teïste wat beteken dat hulle geen ruimte vir die bestaan van 'n godheid laat nie (www.atheists.org).

Hoewel sommige ateïste aanklank vind by filosofiese denke soos die humanisme, rasionalisme en naturalisme, is daar geen vaste vorm van ideologie wat rigtinggewend vir denke en gedrag is nie.

Ateïsme veronderstel nie noodwendig 'n gebrek aan moraliteit of waardes nie. Sommige ateïste handhaaf goeie waardes vanuit veral die humanisme of selfs een of meer religieë. Hul oortuigings is egter nie ekstern vanuit 'n goddelike openbaring of religieuse oortuiging geïnspireer nie. Dit is gewoonlik relativistiese-ontologies van aard, maar ander gronde vir denke en oortuigings is oop en wyd.

Min of meer dieselfde argument geld vir *agnostisisme* wat deur sommige navorsers in dieselfde kategorie as ateïsme en non-teïsme beskou word. Vir sommiges gaan dit eerder oor die feit dat agnostici mense is wat nêrens hul toewyding ('*commitment*') gee nie. Hulle sal hul houding jeens God en godsdiens min of meer soos volg verwoord: Weens die feit dat die bestaan van 'n godheid

nie bewys kan word nie, mag daar dalk so iets wees of nie. Dit maak nie regtig saak nie.

Moraliteit onder agnostici is ongedefinieerd. Diesulkes is eweneens nie immoreel nie, aangesien daar tog vorme van reg en verkeerd, aanvaarbaar en onaanvaarbaar bestaan. Die oorwoë argument is: in soverre daar 'n godheid erken word, word daar omgesien na religieus-etiese kwessies. Indien daar geen godheid teenwoordig is nie, word daar op die logika van menslikheid staat gemaak. Die welsyn van die samelewing word op grond van humanistiese oorwegings benader soos in die geval van die ateïsme. Dit is dus relatief.

By beide hierdie religieus-filosofiese denkskole is daar na my mening min morele vastigheid of sekerheid aangesien daar vanuit die vryheid van die mens gedink word. Dit kan moontlik die deur open vir onsekerheid en verwarring. Oor die algemeen is dit egter ook waar dat die welsyn van die individu en die gemeenskap nagestreef word.

Dit is moeilik om die mate van voorkoms van beide ateïsme en agnostisisme in Suid-Afrika te bepaal. Volgens godsdiens sensussyfers in die *South African Christian Handbook* is die getal vir *geen godsdiens/nie aangedui* 7 352 875 wat 16,41 % van die bevolking uitmaak (Hoofstuk 1, par. 4). Daar kan dus afgelei word dat verreweg die grootste hoeveelheid van dié mense óf ateïste óf agnostici sou wees. Selfs uit diegene wat hulleself in een of ander erkende godsdienskatégorie op die sensusdokument sou intel, mag daar mense wees wat in wese eerder in dié groep sou tuishoort. Dit gebeur byvoorbeeld al hoe meer dat waar paartjies vir huweliksluiting aanmeld, een of selfs beide van hulle 'n selferkende 'ongelowige' is. In baie gevalle is dit iemand wat wel binne godsdiensverband opgegroeï het, maar nou anders glo en leef.

Bogenoemde bespreking wil geen beoordeling van die betrokke religieuse verskynsels wees nie, maar bloot 'n aanduider van die gegewe verskeidenheid wat daarin na vore kom.

Wanneer daar teruggehoop word op die pad van dié hoofstuk tot dusver is die belangrikste indruk naas dié van die ryke diversiteit die feit dat al bogenoemde groepe of denkrigtings interaktief by mekaar betrokke is. Alle individue wat deel van die groter geheel uitmaak, is produkte van die groter geheel al het elkeen meer belang by die een groep as by die ander. In die taalkunde word gepraat van 'erfgoed' en 'leengoed'. Op religieus-etiese gebied is dit ook waar veral wanneer dit kom by morele kwessies. Verskille kom egter ook voor en kan selfs fundamenteel en konflikterend wees.

4. DESTRUKTIEWE INTERNE PROSESSE

Daar is tot dusver in hierdie studie kennis geneem van verskillende wêreldgodsdienste, kultuurgroepe en filosofiese denkrigtings wat in die Suid-Afrikaanse gemeenskap aangetref word. Hierdie eenhede beskik elkeen oor gedefinieerde waardestelsels wat oor tyd en aan die hand van bepaalde bronne ontwikkel het. Hoewel dit onderling in baie opsigte verskil, word daar ook oor baie dinge saamgestem.

Dit is egter noodsaaklik om daarvan kennis te neem dat waar dit by die praktyk van die lewe kom, nie een van hierdie godsdienste, kulture of filosofieë absoluut funksioneer nie. Nie een Christen of Moslem of Westerling of Zulu leef in absolute terme ten opsigte van die waardes van die groep of individu self nie. Hoewel elke persoon oor 'n locus van kontrole, hetsy ekstern of intern beskik, word die grense daarvan gereeld oorskry. Gedrag is dus nooit heeltemal gelyk aan die ideaal van vaste norme en waardes nie.

Benewens menslike swakheid en gebrekkige oordeel, speel situasie-etiek ook 'n beduidende rol. Wat in een omstandigheid reg en goed blyk te wees, is nie noodwendig in 'n volgende omstandigheid dieselfde nie, al is die grondliggende waardes onveranderd.

Vervolgens word daar gekyk na die praktiese Suid-Afrikaanse situasie en aan die hand van bepaalde werklikhede en insidente by 'n beter verstaan van diversiteit en die invloed daarvan op moraliteit uitgekom. Religie en kultuur is deurentyd die uitgangspunte.

5. ETIESE WAARDEKONSEPTE IN BEPAALDE SAMELEWINGSVERBANDE IN DIE DIVERSE SUID-AFRIKAANSE OMGEWING EN HUL INVLOED OP MORALITEIT

5.1 GEMEENSKAPSLEWE

5.1.1 DIE WAARDE VAN LEWE

Naas die biologiese verstaan van lewe, bestaan daar by die meeste denkrigtings 'n groot mate van eenstemmigheid oor 'n bonatuurlike of goddelike oorsprong en instandhouding van lewe. Wanneer onreg teen die mens, oordrewe materialisme, magmisbruik, wraaksug en sieklike eibelang intree, verander sommige se gesindheid ten opsigte van lewe. Dit hou verband met kulture waar brutaliteit nie 'n ongewone verskynsel is nie. Suid-Afrika se geskiedenis van vergryp aan mense en ontstellend hoë insidensie van geweldsmisdaad bevestig dié argument. Almal dink eenvoudig nie dieselfde oor lewe en respek ten opsigte daarvan nie. Aartsbiskop Desmond Tutu handhaaf 'n sterk mening ten opsigte van die geweldige invloed wat menslike vergrype gedurende die apartheidsera op die psige van mense gehad het. Hy beweer dat dit so diep lê dat dit steeds die enkele groot motief vir gewelddadigheid in die swart gemeenskap is. Tydens die onderhoud met hom het dit aan die lig gekom dat selfs die bevoorregte blankes tans vanuit 'n onverwerkte skuldgevoel oorgaan tot die vergryp aan ander.

Hoewel Christene byvoorbeeld op grond van 'n teologiese oortuiging bely dat alle mense na die beeld van God geskape is, handel sommige van hulle dikwels nie hiervolgens nie. Dieselfde geld vir persone en instansies uit ander godsdienstige

oortuigings. Nogtans waag prof Willem Landman dit deur te sê dat individue met sterk godsdienstige bande meer geneig is tot die waardering van menswees en gedrag wat daarmee strook. Dit plaas die kerk en ander godsdienstige instellings op die speelveld om mee te werk aan die vestiging van die herwaardering van menswees.

5.1.2 SOSIALE SISTEME

Daar is reeds in dié hoofstuk verwys na die Afrika-georiënteerde kommunale gemeenskapslewe naas die Westerse individualistiese oriëntasie. Daarnaas is groepering binne rasse-, godsdienstige en ander groepe ook 'n werklikheid. Mense verstaan hul sosiale betrokkenheid en verantwoordelikhede verskillend en daarom vind interaksie nie sonder haakplekke plaas nie. Wanneer 'n swartman byvoorbeeld vir die vierde keer verlof by sy werkgewer vra om sy ouer se begrafnis by te woon, word dit bevraagteken. Vir hom is ander senior familieledes egter in dieselfde kategorie as sy eie ouers en het hy 'n familiële verpligting jeens hulle (Krige, 1977:25). Wanneer sodanige toegewings wel aan werknemers gemaak word, vind dit soms plaas ten koste van die betrokke onderneming se doelwitte. Dit is dan wanneer dit vir beide partye moeilik raak om mekaar te akkommodeer. In 'n Westers-gedrewe organisasie bestaan daar min begrip vir sodanige sosiale verpligtinge terwyl die ander kant ook nie maklik eersgenoemdes se argument kan insien nie. Dit wek spanning en bring ongelukkigheid mee. In die werksplek is dit soms nodig om konflikte deur middel van arbeidswetgewing te besleg wat op sy beurt in 'n Suid-Afrikaanse omgewing ter bevrediging van almal gestruktureer moet wees.

Suksesvolle sosiale sisteme maak staat op verstaan van en begrip vir diversiteit. Prof Willem Landman beweer met reg dat sosiale groepe in Suid-Afrika voor 1994 so ver van mekaar ontwikkel het dat daar bitter min kennis oor mekaar of begrip vir mekaar moontlik was. Hoewel die gapings tans kleiner is, is daar nog lank nie

gekom by 'n bevredigende mate van interaksie ten einde 'n voldoende deursigbaarheid te kweek nie.

5.1.3 STAATKUNDE

Die eerste demokratiese verkiesing in die geskiedenis van Suid-Afrika het in 1994 as eerste groot gevolg van die nuwe staatsbestel plaasgevind. Dit was die voor die hand liggende staatkundige model ná apartheid en het 'n opwindende hoofstuk in die geskiedenis van die land ingelui. Vyftien jaar later blyk dit dat die konsep van demokrasie nie op dieselfde wyse deur almal verstaan word nie. Vir sommiges beteken demokrasie die billike behandeling van alle inwoners van die land en inspraak op alle vlakke van regering. Vir party beteken dit die herstel van die samelewing waar wegbeweeg word van onregmatige bevoordeling van sommiges in die verlede. Vir ander beteken dit egter die regmatige of onregmatige bevoordeling van bepaalde persone en groepe onder die mantel van regstelling.

Br Peter Just lewer in sy navorsingsrespons kritiek op persone wat op grond van nepotisme en ander wanpraktyke in posisies aangestel word en dus nie bevoeg is om die werk wat daarmee gepaard gaan, te doen nie. Hy meen dat sommiges van oordeel is dat hulle op loon geregtig is bloot omdat hulle vir werk opdaag.

Die demokratiese proses in Suid-Afrika word dus positief én negatief beleef na aanleiding van die betrokkenes se punt van oriëntasie.

5.1.4 LEIERSKAP

Leierskap in die nuwe bestel word gekortwiek deur vergrype soos nepotisme en politiek-gedrewe aanstellings in poste waar tegniese kundigheid en vaardigheid vereis word. Baie leiers is magsbehep sonder om veel verantwoordelikheid of integriteit te openbaar. Sterk leiers uit die vorige bedeling het vanweë teleurstelling in die hede van die toneel verdwyn of is blatant uit die sisteem

geweer. Baie van die huidige politieke en ander leiers is nie op die publiek of hul ondersteuners se belange gefokus nie, maar op eie belang en die instandhouding van hul magsbasis. Dit wil voorkom of 'n groot deel van die bevolking gewoon daarmee verlies neem sonder teenkanting. Waar protes aangeteken word, val dit op dowe ore. Godsdienstige leiers soos emeritus aartsbiskop Tutu probeer om morele herstel te bewerkstellig, maar maak klaarblyklik nie veel indruk nie. Godsdienstige leiers blyk nie meer invloedryk of relevant te wees in die nuwe Suid-Afrika nie. Hoofstuk 8 gee in meer besonderhede hieraan aandag. Meningsvormers is eerder radikale politici soos die omstrede Julius Malema, leier van die ANC Jeugliga en sogenaamde 'celebrities'. In haar navorsingsrespons openbaar prof Louise du Toit die moed om name in dié verband te noem. Sport- en filmsterre wat op hul terreine vaardig is, het as rolmodelle op moreel-etiese gebied 'n platform waarvoor hulle op morele gronde nie noodwendig bevoeg is nie. Onder 'n besonder groot laag van die bevolking word hulle beskou as invloedryke leiers.

In die Afrosentriese gedeelte van die samelewing geniet tradisionele leiers saam met geestelike leiers soos sangomas 'n stewige staanplek. Dit hou verband met insprake van voorouers wat rigtinggewend is vir die lewe van elke dag. Dit maak nie deel uit van die werklikheidsbeleving van Westerlinge nie en daarom is dié aspek van leierskap vir hulle problematies. Dit bring konflik mee. In die Zulu gemeenskap is die hoofman die leier op alle terreine van die lewe en word as 'n goddelike persoon beskou. Hy het dus bykans onbeperkte mag en voordele. Reste van dié tradisionele siening vind ook in die moderne samelewing neerslag (Parrinder, 1981:67)

5.1.5 DIENSLEWERING

In aansluiting by bogenoemde twee paragrawe is die gevolge van die huidige staatsbestel en demokratiese prosesse 'n grootskaalse gebrek aan dienslewering op

nasionale, provinsiale en plaaslike vlak wat die owerhede betref. Dit lê nie net die praktiese funksionering van dienste lam nie, maar het ook 'n demoraliserende invloed op die gees van die breë bevolking. Twee onderliggende oorsake word geïdentifiseer:

- Owerhede se agendas is in baie gevalle nie in lyn met hul funksies nie daar politiekery meer tyd en aandag geniet as die betrokke werksaamhede waarmee hulle veronderstel is om mee besig te wees. Waar onregmatighede en onbekwaamheid voorkom, kortwiek dit hul effektiwiteit en dit is 'n tendens wat al hoe meer voorkom.
- Ampsdraers en amptenare se werksetiek en gevolglike werkywer voldoen nie te alle tye aan 'n produksie- en dienstegedrewe arbeidskonsep nie. Dit hou grootliks verband met verskillende uitgangspunte en verwagtings van diverse kulturele groepe in die land. Dié aangeleentheid word by 5.7.1 in groter besonderhede hanteer.

Baie werknemers in die openbare sektor vertoon 'n traak-my-nieagtige houding ten opsigte van hul eie beroep sowel as die verwagtinge wat aan hulle gestel word as diensverskaffers. Dit is vinnig besig om ook na die privaatsektor uit te kring. In teenstelling met lande soos Japan, China en Singapoer waar daar 'n eenheidstrewende is om die land te ontwikkel en op te hef, bring die diverse benaderings ten opsigte van effektiwiteit en produktiwiteit 'n merkbare mate van onvermoë in Suid-Afrika teweeg. Dit mag voorkom asof die pogings om 'n nuwe nasionale bewussyn te skep deur die diversiteit en gepaardgaande uiteenlopende waardes en handelswyses gekortwiek word.

5.1.6 GESLAGTELIKHEID EN SEKSUALITEIT

Oor hierdie onderwerp kan daar nie enkelvoudig gedink word nie, aangesien dit op sigself, maar ook in die lig van verskillende uitgangspunte en benaderings uit verskillende agtergronde en oortuigings 'n baie komplekse aangeleentheid is. Wat Westerse denke betref, het daar oor die afgelope dekade of twee fundamentele verskuiwings plaasgevind. Wat voorheen as afwykend beskou is, het al hoe meer aanvaarbaar geword. Die tradisionele tipiese manlikheid en vroulikheid word nie meer verabsoluteer nie en ook nie die geykte rolle wat voorheen aan beide geslagte toegeken is nie. Dit is nie net op die gebied van die arbeidsmark waar beide geslagte nuwe posisies inneem nie, maar ook ten opsigte van hul eie geslagtelike belewenis en lewenstyl

Onder opkomende swart Suid-Afrikaners is daar 'n doelbewuste beweging na 'n meer Westerse lewenstyl. Polities word daar nie meer teen vroue gediskrimineer nie. In hul geledere is daar talle wat uitvoerende poste beklee. Dit staan dikwels in skrilte kontras met tradisionele gebruike. Tog is daar enkele etniese groepe wat uit 'n materliniêre agtergrond kom soos byvoorbeeld die Vendas.

Bogenoemde tendense werk soms verwarrend in op mense wat meebring dat hul optrede nie strook met hul oortuigings en die normale gang van hul lewens nie. Dit is in sekere gevalle in alle waarskynlikheid die rede waarom mense hulle skuldig maak aan seksuele vergryp ongeag die etiese beginsels van die groep waarvan hulle deel is. Omdat verskeie van die godsdienste nie meer duidelike oortuigings oor seksualiteit het nie, werk dit verdere verwarring in die hand.

Daarbenewens kommunikeer die media soms twyfelagtige inligting oor seksuele gedrag aan kykers, hoorders en lesers. Omdat daar nie altyd duidelike maatstawwe is om dit teen te beoordeel nie, raak persepsies oor seksualiteit al hoe meer riskant. Geweld teen vroue (en in sommige gevalle teen mans) bly dus

nie uit nie. Br Peter Just wys op die ondergeskikte rol van die vrou in die tradisionele Afrika kulture. Dit het meebring dat vroue nie die geleentheid gehad het om hulleself na behore vir professionele en ander uitdagende posisies te bekwaam nie. Dié probleem geniet volgens hom steeds nie genoegsame aandag nie.

Onlangse negatiewe reaksie op die seksuele gedrag van die president van die land laat die lig val op die sosiale verantwoordelikhede van leiersfigure selfs wat hul privaatlewe en kulturele en etiese oortuigings betref. Hierdie en soortgelyke sensitiewe aangeleenthede verdien om diskreet hanteer te word in 'n land waar daar baie verskil van gebruike en menings bestaan.

5.1.7 REGSPLEGING EN MISDAAD

Suid-Afrika beskik oor die mees omvattende en billike grondwet, in so 'n mate dat dit al deur verskeie lande as konsep vir hul eie grondwetsamestelling gebruik is. Vanuit 'n sekulêre vertrekpunt poog dit om so inklusief as moontlik te wees ten opsigte van die besondere bevolkings- en godsdienstige samestelling van die bevolking. Dit is egter op die terrein van die uitvoering en afdwing van die wetgewing waar dinge soms skeefloop. Daar die regstelsel op die deurwinterde Romeins-Hollandse regsbeginsele geskoei is, moet dit enersyds getrou aan homself bly en andersyds ruimte maak vir die waardes en verwagtinge van uiteenlopende kulture. In die landelike Zulu gemeenskap word wetgewing byvoorbeeld deur hoofmanne uitgeoefen op grond van dit wat as 'n ongeskrewe publieke tradisionele regstelsel beskryf kan word. Dit loop dikwels op konflikte uit waar dit kom by die optrede van die polisie en gevolglike klagstate en regsdinge. Tradisionele howe oorspeel dikwels hul hand en is in elk geval nie wettig nie, al word dit steeds bedryf. In 'n sekere mate het ons dus met 'n dualisme te doen waar dit by regspleging kom en dit werk demoraliserend as gevolg van dubbele standaarde en gepaardgaande verwarring. Wanneer br Peter

Just op misdaad reageer, verwys hy na die ontstellende groot mate waarin korrupsie voorkom. Volgens hom is een van die hoof oorsake die dubbele standarde op grond van verskillende waardestelsels. Alvorens laasgenoemde nie in lyn kom nie, is daar nie hoop vir herstel hiervan nie.

Vanweë die groot omvang van misdaad is dit vir die Suid-Afrikaanse Polisie diens haas onmoontlik om in alle opsigte effektief op te tree. Daar is vermoedelik ook interne probleme ten opsigte van bekwaamheid en werksetiek. Die negatiewe beeld van die polisie skaad vertroue en dit laat sommige mense teruggryp na die verlede toe alles kwansuis in orde was. Die besondere geskiedenis van die land werk dus steeds in 'n mate polariserend in die gemeenskap en het meer misdadigheid en onbetrokkenheid tot gevolg.

Onlangse kontroversie in die geledere van die land se regters sowel as politiek gedrewe regstellende aksie het bygedra tot wantroue onder die publiek. Rasse- en kulturele vooroordele speel steeds hierin 'n belangrike rol en moet met omsigtigheid bestuur word. Dit is die mening van die regskenner, prof Marinus Wiechers.

5.1.8 OPVOEDING EN ONDERWYS

Opvoeding is veel meer as onderwys en sluit ouers, familie, skole, kultuurorganisasies, geloofsgemeenskappe en die hele samelewing in. Omdat dié instellings asook persone se eie belewenisse rondom dié sake se benaderings en waardes uit 'n rykdom van verskeidenheid bestaan, maak dit die hele proses kompleks en soms problematies. Die historiese agtergrond van polarisasie ten opsigte van taal, onderwys en die opvoedingsomgewing sukkel om oor te gaan in 'n meer verteenwoordigende en gestandaardiseerde opvoedingspraktyk. Benewens sodanige verskille is opvoeding, onderwys en godsdiens ook nog ineengestremel en kan dit moeilik op 'n sekulêre basis funksioneer, al word dit

tans as die mees uitvoerbare basis beskou. Oor multireligieuse onderwys dink professor Cornel du Toit van die *Research Institute for Theology and Religion, University of South Africa* soos volg:

The aim of religious education should not be the exclusive transmission of religious information, but the development of religious, spiritual and moral capacities within pupils. Education is concerned with the widening of horizons of understanding. This entails a concern to foster mutual understanding of different faiths rather than reinforcing an 'orthodoxy' in the pupil's own belief.

Multireligious education is a viable and promising option to be considered in religious education. It can significantly contribute to the development of skills concerned with understanding of the self and the other, learning to interpret and cope with differences; learning what tolerance involves; acquiring the ability to formulate your own point of view and relating it to that of others; acquiring critical skills and linking religion with societal matters of concern.

(Du Toit, 1998:55, 56)

Hiermee word die tafel gedek vir 'n sinvolle model van multireligieuse (en multikulturele) opvoeding en onderrig. Ter wille van beter verstaan van die self én ander sou hierdie model pro-aktief kon meewerk ter wille van 'n toekoms waar mense in 'n komplekse samelewing soos hierdie met mekaar oor die weg kan kom. Du Toit omskryf 'n teoretiese model.

5.2 SOSIALE VERHOUDINGS

5.2.1 ETNIESE EN RASSEVERHOUDINGS

Etniese en rassediversiteit is een van die belangrikste werklikhede waarmee rekening gehou moet word in die Suid-Afrikaanse samelewing. Dit impliseer ook verskillende etnies-verwante kulture wat in skrilte kontras met mekaar staan wat sekere aangeleenthede betref. Om dit te probeer ontken sou die miskenning wees van die herkoms en identiteit van mense en groepe, asook die ontduiking van verantwoordelikhede ten opsigte van jouself en ander. Aartsbiskop Tutu openbaar 'n realistiese siening ten opsigte van etniese diversiteit in Suid-Afrika en benader dit vanuit 'n bybelse oogpunt :

“In many respects the diversity is a reality. When you look at something like Ubuntu, it is a South African concept. It is also a Biblical concept. The Hebrews themselves had this understanding of what you call ‘corporate personalities’ and you know how they were concerned with being part of what the Bible calls the ‘bundle of life’. Maybe initially you might consider there are many aspects on what we differ, ethnic, racial, religious and even theological. But we share – or hold in common – many things.”

Daar rus dus 'n onus op almal om saam te werk ten opsigte van goeie en aanvaarbare etniese verhoudings. Dit is egter 'n ideaal wat tot op hede nog nie ten volle verwesenlik is nie en waarskynlik nooit sal wees nie, hoewel daar oor die afgelope twee dekades ver op die pad gevorder is. Die belangrikste struikelblokke is waarskynlik wanpersepsies en vooroordele wat die gevolg is van onkunde en negatiewe ervarings uit die verlede. Weerstand teen die erkenning en aanvaarding van diversiteit kortwiek die pogings om sinvolle verhoudings te bewerkstellig. Dit is egter ook waar dat opvattinge oor die blote andersheid van mense en hul gevolglike eiesoortige wyses van optrede verhoudings kan skaad. Daar bestaan byvoorbeeld die mening dat persone van Ierse en Duitse afkoms in die algemeen korter van humeur is as baie ander. In 'n werksopset waar produktiwiteit en diens van groot belang is, sou dit gewoon spanningsvol wees waar sodanige persone in toesighoudende hoedanigheid moet optree teenoor mense uit landelike

omgewings waar 'n andersoortige konsep van tyd en werkywer geld. Verder is dit gewoon waar dat swart Afrika mense baie meer luidrugtig verbaal kommunikeer as Westerlinge wat meer gereserveerd in hul gesprekke met ander oorkom. Wanneer persone uit dié twee groepe in klaskamers en woon- en werkplekke saam moet funksioneer wek dit wedersydse irritasie wat in konflik en rusie kan ontaard. Daar is nog talle voorbeelde om hierdie argument te staaf. Dit is ongelukkig so dat velkleur en ander tipiese gelaatstrekke waarneembare onderskeidingskenmerke is tussen groepe uit verskillende etniese agtergronde en rasse. Dit maak die verwydering soveel makliker en groter in gemeenskappe waar sodanige kragte 'n rol speel.

5.2.2 HUWELIK, GESIN EN FAMILIE

Die Westerse idee van 'n huwelik berus bykans ongekwalifiseerd op monogame verhoudings tussen twee persone van die teenoorgestelde geslag. Anders as in sekere ander lande is homoseksuele huwelike nog nie hier wettig nie hoewel daar groot aanspraak daartoe uit dié geleedere kom. In die Afrika milieu is poligame huwelike 'n algemene verskynsel solank dit bestaan uit een man met verskillende vroue en nie andersom nie. Oor die algemeen handhaaf Christene monogamie terwyl daar in sommige Moslem kringe poligamie toegelaat word. In die Zulu gemeenskap word daar onderskeid gemaak tussen 'formele' en 'informele' huwelike met gepaardgaande rituele om dit mee te bevestig. 'n Groeiende tendens is dié van saamwoon regoor die spektrum van die gemeenskap. Dit is opmerklik dat daar ongeag die formaat van huwelike oor die algemeen 'n groot saak uitgemaak word vir huweliks- of verhoudingstrou. (Krige, 1977:120)

'n Gesonde en gelukkige gesinslewe is 'n verdere gedeelde waarde in die ryke diverse Suid-Afrikaanse samelewing. Dit word egter geskaad deur werklikhede soos ongunstige werksomstandighede, middelafhanklikheid, twyfelagtige lewenswaardes, ouerskapsonbevoegdheid, gebroke gesinne, enkelouerskap,

materiële nood en dergelike struikelblokke. Dieselfde geld vir groter en uitgebreide families.

5.2.3 VRIENDSKAP

Hoewel vriendskapsbande tradisioneel eerder binne homogene groepe gevorm word, gebeur dit toenemend dat dit oor etniese grense plaasvind. Die besondere gedeelde belang wat mense bymekaar uitbring, is gewoonlik die bepalende motief vir die verhouding. Ons kontemporêre leefstyl bring egter mee dat vriendskappe al hoe meer op die korttermyn gerig word. Mense beweeg al hoe makliker van een beroep of werkplek, sowel as woonplek na 'n ander. Dit is 'n algemene verskynsel dat mense vir 'n redelik kort tydperk iewers in die buiteland, selfs in verskillende lande, gaan werk, terugkeer en weer vertrek.

Wanneer mense nie godsdienstig en kultureel verbonde voel nie, smee hulle ook nie maklik volhoubare vriendskapsbande nie. Dit werk isolasie in die hand wat inpas in 'n individualistiese lewenstyl. Verstedeliking soos wat dit in Suid-Afrika drasties aan die toeneem is, verleen momentum aan dié tendens en al hoe meer mense bevind hulleself eensaam te midde van massas mense. Daar is gevolglik 'n groter ingesteldheid op oorlewing en eie belange. Wanneer daar wel vriendskapsbande gesmee word, is dit in baie gevalle op eie voordeel gerig en in die proses kan daar misbruik van, en selfs geweld teen ander plaasvind.

5.2.4 VREEMDELINGE

Die Suid-Afrikaanse nasie bestaan uit elemente uit lande regoor die aarde wat oor 'n lang tydperk sedert 1652 van oraloor deel van hierdie besondere bevolking geword het. Selfs in die tyd van Paul Kruger se presidentskap in die ou Transvaal is vreemdelinge verwelkom solank hulle by die huidige bestel ingeskakel het en 'n positiewe bydrae tot die land gelewer het. (Kemp, 1942:59) Later is 'n instansie

genaamd die Maatskappy vir Europese Immigrasie totstand gebring om persone uit Europa en selfs ander lande te werf om na Suid-Afrika te kom. Hierdie en ander projekte het akademiese, tegnologiese en kulturele ontwikkeling tot gevolg gehad. Die mynbou- en nywerheidsektor put al oor dekades mannekrag uit ander lande.

Daar is egter ook die negatiewe kant in die sin van grootskaalse onwettige immigrasie uit veral buurlande waar mense as gevolg van interne probleme hierheen uitgewyk het. Die bydrae wat hulle lewer, is gering daar hulle in 'n stryd om oorlewing gewikkel is en oor min vaardighede beskik. Gedurende 2008 het dit 'n breekpunt bereik toe geweld as gevolg van xenofobie in baie dele van die land uitbreek het. Dit maak die kompleksiteit van die diversiteit in Suid-Afrika nog groter en plaas nog meer druk op die hulpbronne van die land

Die teenwoordigheid van groot getalle mense uit buurlande maak die gemeenskap wat reeds deur diversiteit gekenmerk word, nog meer kompleks. Hulle kom ook nog uit verskillende lande en agtergronde en is dus op sigself 'n diverse groep mense met vreemde gelowe, gebruike en gewoontes. Dus is hul morele waardes eie aan hulleself en hulle omstandighede. Wanneer hulle met die plaaslike bevolking in aanraking kom, kom konflik dikwels voor. Hulle bydrae tot die morele waardestelsel wat op sigself kompleks en in baie gevalle problematies van aard is, is 'n verdere versterking van vreemde en dikwels, onaanvaarbare gedrag.

5.2.5 GEWELD EN MISDAAD

Op twee ná is al die navorsingsrespondente dit eens dat geweld en misdaad die grootste morele probleem in Suid-Afrika is. In die ondersoek het dit telkens uitgekom dat verskillende waardestelsels meebring dat individue en groepe op wyses optree wat nie vir ander of volgens die reg aanvaarbaar is nie.

Voor die totstandkoming van die demokrasie in 1994 was die grootste deel van die geweld teen die destydse sisteem en die draers daarvan gemik. Teen die verwagting in het dit egter ná 1994 voortgegaan en ook toegeneem. (Sien navorsingsrespons van br Peter Just). In dié tydperk wat vyftien jaar lank is, was daar tweeduisend geslaagde plaasmoorde aangemeld wat bykans sonder uitsondering deur swart op wit gemik is ongeag die aard van die motiewe. Soortgelyke aanvalle waar daar nie moorde gepleeg is nie, maar waar daar 'n groot mate van brutaliteit aanwesig was, is nog baie meer. Geweld is egter nie net rassisties van aard nie. Kindermishandeling en molestering, gesinsgeweld en verkragting sowel as ander vorme van geweld teen vroue kom daaglik voor.

Hoewel almal behoort te besef dat geweld onaanvaarbaar is en misdadig op grond van regspleging strafbaar is, is die hoë voorkoms daarvan onaanvaarbaar. Hierdie studie vra na die invloed van diversiteit op dié landsprobleem. Die volgende onderskeiding word getref:

Ten eerste bestaan daar verskillende kultureel en godsdienstig gedrewe waardesisteme ongeag die openbare mening óf wetgewing. In die Xhosa gemeenskap vind daar sporadies tydens inisiasie seremonies praktyke ten opsigte van jong seuns en dogters plaas wat vanuit 'n andersoortige perspektief as intimiderend of selfs as gewelddadige aanranding beskou kan word. Die praktyk van die sogenaamde *lobola* by huweliksluiting onder sekere bevolkingsgroepe kan tegnies as mensehandel beskou word. Hindoes beskou die eet van vleis en daarmee gepaardgaande slagting van diere as dieremishandeling. Sodanige en talle ander praktyke kan verabsoluteer word en op ander mense afgedwing word met die gevolg dat dit wat binne 'n bepaalde groep toelaatbaar is, vir die breë gemeenskap 'n groot probleem word. Veral wanneer dit vernederend, wreed, genadeloos of brutaal raak.

Tweedens wil dit voorkom asof daar 'n beduidende mate van gewelddadigheid en brutaliteit in 'n besondere laag van die bevolking bestaan. Dit is haas onmoontlik om dit bevredigend te definieer of om die oorsake daarvan te bepaal. Tog wil dit voorkom asof skuldiges laag geskoolde mense is wat uit swak sosio-ekonomiese omstandighede kom. Voorbeelde hiervan is plaasmoorde waar slagoffers gemartel en op die mees wreedaardige maniere doodgemaak word, sowel as verkragting en daaropvolgende moord op weerlose mense in plakkerskampe. Die gevolge daarvan strek egter wyer as die aanvanklike skade wat berokken word, in die sin dat dit ontmensliking in die gemeenskap teweeg bring. Op sy beurt bring dit weer 'n vervlakking en selfs 'n ontkenning van tradisionele en geestelike waardes na vore. Dit kalwe die morele onderbou wat op kultuur en godsdiens berus, uit. Baie mense het weinig of geen vertroue in die behoudende elemente van die samelewing oor. Daar is min gedeelde waardes en elkeen bevind hom in 'n selfgesentreerde oorlewingstryd.

Die volgende aanhaling uit die navorsingsrespons van Peter Just, 'n kenner van etiek uit Boeddhistiese agtergrond probeer om lig te werp op die misdaad- en geweldsprobleme in die land :

“ There are certain ‘values’ which are universal, and then some which are culturally dictated. Due to the extensive diversity there are also not only a myriad of different values, but even greater difference in terms of interpretation of those different values. In some instances one would think that due to the larger scope of values one should also have much greater value preservation, though this does not seem to be the case. Due to the diversity of values it seems that in some instances all, or most, values have either been ignored, or otherwise due to each person having their own interpretation ultimately end up cancelling each other out.

Of much greater concern, though, would be the fact that in very many instances there is such a gross level of intolerance that we are getting closer to a state, or society, created dictatorship. And possibly the ever increasing violence also indicates a society of not accepting diversity. A rainbow nation it may be, but it is neither one of general agreement nor acceptance of that diversity. This is most noticeable in terms of economic difference, with the have-nots using almost any means at their disposal to change their level of lacking, and imposing their lot or situation upon all the rest of society, regardless of economic status or position."

5.3 GODSDIENS

5.3.1 DIE GODHEID

Hoofstuk 2 behandel die diverse godsdienste in die land, elkeen met sy eie godskonsep en moreel-etiese inspraak in die lewens van volgelinge. By monoteïstiese godsdienste soos die Judaïsme en Islam is die inspraak oorwegend direk en gebiedend van aard waar dit by ander godsdienste soos Boeddhisme en Hindoeïsme meer vrydenkend is. Mense uit die Afrika Tradisionele Godsdienste leef onder dwang van voorouers en lewende geestelike leiers teenoor Christene wat vry uit die liefde en genade, maar tog in gehoorsaamheid aan hul God leef. Tog is daar by sommige Christene wankonsepte vanuit 'n Ou Testamentiese gods- en wêreldbeskouing wat in breë trekke met dié van Judaïste en selfs Moslems ooreenkom. In sommige gevalle word die Godheid streng, gebiedend en bestraffend beleef en in ander gevalle weer vergewend en akkommoderend. Die navorsing maak dit duidelik dat al hierdie en vele ander diverse belewenisse van God of 'n godskonsep en sy/hulle besondere handeling met die mense bepaalde invloede in hul morele oriëntasie het. Dit word gevolglik in die gedrag van die mense en groepe gereflekteer.

Prof Piet Strauss vereenvoudig die invloed van godsdiens na sy siening van die Christelike geloof se rol in dié verband : *"Ek glo dat die Christelike benadering die diepste vertrekpunt en oplossing vir lewensprobleme en -waardes moet wees. Dit gaan immers om die herstel van mense wat as Beeld van God geskep is. Dat mense lewe soos God dit bedoel het. Hy weet immers beter..."*

Dit sou na my mening meer billik wees om eerder te soek na raakpunte en gedeelde godskonsepte met ander godsdienstige instellings.

5.3.2 SPIRITUALITEIT

Spiritualiteit handel oor die geestelike belewenis en gedrag van mense na aanleiding van hul ervaring van die God wat hulle dien. Dit is met ander woorde die tuiskom van hul religieus-etiese oriëntasie in hul daaglikse doen en late asook in hul wyse van aanbidding. Op grond van die diverse beskouing oor God soos hierbo uiteengesit, is die morele gedrag van mense net so divers. Wat die aangeleentheid nog verder kompliseer, is die feit van wedersydse morele beïnvloeding sowel as morele vervlakking ten spyte van hul religieuse gebondenheid. Alle Moslems (en enige ander godsdiens se mense) glo en tree nie op dieselfde wyse op nie, al deel hulle geloof in dieselfde Godheid en verwante etiese bronne en oortuigings.

Die invloed van religie as sodanig op die morele oriëntasie van die Suid-Afrikaanse bevolking is dus enersyds verwarrend. Morele kwessies is dus selde glashelder.

Duidelike voorbeelde hiervan is die Sabbats- en Sondagbeskouing en bepaalde voorkeure en taboes waar dit by eetgebruik kom. Hoewel Christene die Ou Testament as deel van die Bybel erken, handhaaf hulle nie die *kosher* voorskrifte soos Judaïste wat streng Ou Testamenties lewe nie, vanweë die vernuwende boodskap van die Nuwe Testament. Eersgenoemdes vier die Sondag op grond van

Jesus se opstanding teenoor die Ou Testamentiese Sabbat wat op die Saterdag val. Nog 'n voorbeeld is dié van poligamie teenoor monogamie wat beide gedurende verskillende tye wat deur die Bybel beskryf is, voorkom. Moslems verskil ook onderling daaroor. Daar word tans deur die NG Kerk studies oor die verskynsel van saamwoon buite die huwelik om gedoen. Dit wil voorkom asof dit in besondere gevalle nie meer 'n voor die hand liggende morele taboe is nie. 'n Verdere vraag is of al die lidmate van die kerk die uitkoms van die studies sondermeer gaan aanvaar. 'n Ander vraag is: in watter mate eerbiedig die lidmate van die kerk tans die huidige kerklike beskouing van dié saak.

Andersyds kan die diverse religieë juis 'n samebindende invloed op die gemeenskap hê. Daar is baie gedeelde waardes soos dié van die waarde van lewe, liefde, barmhartigheid, diensvaardigheid, eerlikheid en toewyding. Verder bestaan daar 'n atmosfeer van geestelike ongeag verdelende verskille. Dit op sigself het 'n heilsame uitwerking op die mense van die land.

5.3.3 ESKATOLOGIESE VERWAGTING

Mense met 'n eskatologiese perspektief leef normaalweg hoopvol en doelgerig. In hul verwagting op die onbekende toekoms vind hulle betekenis vir die hede waaruit hulle dan juis die toekoms benader. Uit die navorsing blyk dat al die belangrikste godsdienstige oortuigings in die land 'n sterk eskatologiese verwagting het wat onderling van mekaar verskil, maartog almal inspeel op die waarde van menslike lewe en 'n hoopvolle toekomspektief. Hierdie gedeelde geestelike waarde behoort 'n positiewe element te wees in die saamleef van mense uit verskillende religieuse agtergronde. Dit is nie net toekomsgerig nie, maar verleen ook betekenis aan die hede vanuit die toekomspektief.

5.4 KULTUUR

5.4.1 BEELDENDE KUNS

Geeneen van die kultuurgroepe wat in die land verteenwoordig word gaan mank aan 'n rykdom beeldende kuns nie. Dit is dan juis dié terrein waarop die besondere kulturele inhoude uitdrukking vind. Verder versinnebeeld kuns die morele raamwerk van 'n bepaalde kulturele eenheid. Kunstenaars beeld uit dit wat in die harte en sinne van hul tyd- en geesgenote leef. Waar diverse gemeenskappe mekaar se kuns waardeer en geniet, is dit 'n bewys daarvan dat daardie gemeenskappe mekaar erken en waardeer. Kuns het nie net estetiese waarde in die sin dat artefakte 'n weerspieëling van die werklikheid is nie. Dit het veral simboliese waarde. Objekte soos maskers, dromme, matte en kralewerk uit Afrika vertel gewoonlik die verhale van volke, gebeurtenisse en gebruike. Dit is 'n treffende medium waarmee die dinge wat saakmaak gekommunikeer word. Die waardes van 'n samelewing kom dikwels treffend op hierdie manier tot uitdrukking. Kuns beskik oor die potensiaal om mense se leefwêreld en belewenisse vir mekaar oop te maak sodat daar beter begrip en verstaan kan kom. Dit bied ook 'n platform vir religieuse inhoude wat sin aan menslike bestaan en saambestaan gee.

5.4.2 UITVOERENDE KUNS

Teater en musiek uit eie bodem verwoord die dinge wat vir die gemeenskap saak maak. Dit gee uitdrukking aan afkeure, voorkeure, vrese en vreugdes. Kunsfeeste wat nie net in die Afrikaner gemeenskap nie, maar ook in verskeie ander oor die afgelope klomp jare in gewildheid toegeneem het, is 'n uitstekende bron om eie identiteit te bou en ruimte te skep vir kreatiewe ontwikkeling. Dit is vertoonvensters om aan mekaar te openbaar wat in die hart en gees van gemeenskappe leef. In die lig van die diversiteit in die land moet die uitvoerende

kunste mense nader aan mekaar bring deur begrip en erkenning eerder as om verwydering te bewerkstellig. Beide moontlikhede is egter ter sake. Daarom is dit belangrik om die kunste sodanig aan te wend dat die regte uitkomst bereik word. Die uitvoerende kunste is 'n besonder nuttige hulpbron om morele waardes wat ter bevrediging van die hele gemeenskap mag dien, te verwoord en te help vestig. Indien die kunste as element van die media beskou word, meen respondente dat dit een van die groot meningsvormers uitmaak en gevolglik 'n belangrike rol te speel het in die vestiging van waardes.

5.4.3 RITUEEL EN SIMBOLIEK

Verskillende groepe beskik elk oor hul eie rituele en simbole wat betekenis aan hul lewe gee. Sommige hiervan word natuurlik met ander gedeel en daar is reeds ook gewys op die dinamika in die ontwikkeling van nuwe vorme daarvan. Benewens die feit dat rituele en simbole uitdrukkingswyses is van interne konsepte, is dit ook die kommunikasie daarvan onderling en na buite. Daar is min rituele of simbole wat nie 'n moreel-etiese betekenis het of uitdrukking aan religieuse inhoude gee nie. Daarom is die bestaan en verstaan daarvan maar ook die invloed wat daarvan uitgaan, van groot belang. Diversiteit moet egter erkenning geniet.

Wyle Steve Biko, eertydse apartheidsaktivis wat steeds deur baie mense as 'n ikoon van die bevrydingstryd beskou word, het iets hiervan probeer deurgee in 'n bydrae oor godsdienstig-kulturele konsepte:

All people agreed that Africans are a deeply religious race. In the various forms of worship that one found throughout the southern part of our continent there was at least a common basis. We all accept without any doubt the existence of a God. We had our own community of saints. Another aspect of religious practices was the occasion of worship. Again we did not believe that religion could be featured as a separate part of

our existence on earth. It was manifest in our daily lives. We would obviously find it artificial to create special occasions for worship. Neither did we see it as logical to have a particular building in which all worship would be conducted.

(Coetzee & Roux 2000:29)

Biko gaan voort deur te wys op die diskrepansie van Westers-Christelike gebruike vanuit wetenskaplike denke teenoor die meer aardse rituele van Afrika religie. Hy verkwalik die oordra van die Christelike boodskap deur sendelinge en beskuldig dié proses daarvan dat dit Afrika kultuur en gepaardgaande rituele en simbole vernietig. Volgens hom word die waarde en betekenis van simboliek in die religieuse en leefwêreld van swart mense aangetas deur Westerse en Christelike invloede. Hiervolgens werk diversiteit afbrekend in op die simboliek van 'n bepaalde bevolkingsgroep.

5.5 LEWENSWAARDES

Daar is 'n verskil tussen waardes wat 'n individu as belangrik vir homself ag en dié van 'n groep. Godsdienstige groepe se waardes word gebou op gedeelde oortuigings oor dit wat volgens norme reg en aanvaarbaar is.

Vir een van die respondente, prof. Willem Landman is die volgende ses lewenswaardes noodsaaklik vir 'n suksesvolle samelewing:

- Respek vir andere, diere en die natuur;
- Vryheid van kwalitatiewe keuses (belangrik: nie vryheid van kwantitatiewe keuses nie, maar vryheid as bemagtiging, as ontwikkeling van menslike potensiaal);

- Gelykheid van die omstandighede of voorwaardes vir die ontwikkeling van menslike potensiaal (nie gelykheid van uitkomstebon 'n sekere basiese vlak van menswaardigheid nie);
- Eerlikheid/integriteit;
- Verantwoordelikheid; en
- Aanspreeklikheid.

Prof. Marinus Wiechers sonder op sy beurt die volgende uit:

“n Versterking van bestaande waardes soos medemenslikheid, eerlikheid en eerbaarheid, sedelike beskerming, omgewingsbewustheid. Kortom, 'n bevestiging van al daardie morele waardes wat beskawings deur die eeue onderskraag en verstewig het.”

In dié verband maak Cedric Mayson die volgende sinvolle opmerking:

“Humanity succeeds by compassion, cooperation and commitment.”

5.6 EKONOMIESE AANGELEENTHEDE

5.6.1 ARBEID EN ARBEIDSETIEK

In Suid-Afrika speel arbeidsbetrekkinge in 'n multikulturele en multireligieuse omgewing af wat dit uiters ingewikkeld maak. Soos by 2.1 en 2.2 bespreek, is daar van veral twee groter uitgangspunte te wete die Westerse en die Afrosentriese paradigmas sowel as enkele kleineres sprake. Eersgenoemde is veral produksie-, tegnologie- en suksesgedrewe. Daarom is stiptelikheid, effektiwiteit en verantwoordelikheid belangrik. Laasgenoemde is kommunaal-holisties gedrewe waar die sake soos by eersgenoemde vermeld, nie van groot belang is nie. Westeringe werk meer individualisties en taakgeoriënteerd en Afrika mense meer geïntegreerd en mensgeoriënteerd. Bogenoemde argumentasie wil egter nie

veralgemeen nie, maar slegs enkele waarneembare tendense uitwys wat die aandag vestig op problematiek wat deur diversiteit meegebring kan word.

5.6.2 EIENDOMSREG

In aansluiting by die sensitiwiteit oor die grondkwessie verdien besinning oor eiendomsreg om hier bespreek te word. Die wyse waarop mense oor vaste en roerende bates dink, bepaal hul morele gedrag ten opsigte van aangeleenthede waar eiendom ter sprake kom. Die besit van eiendom is in die Grondwet verskans en speel af volgens die sogenaamde kapitalistiese ekonomiese beginsels. (Art 25, Wet 108 van 1996) Hierdie situasie was nie altyd so nie, aangesien daar voorheen sekere beperkings gegeld het waar dit kom by die besitname van vaste bates deur mense van kleur. Dit is opgehef, maar dié geskiedenis het steeds 'n psigologiese invloed op sommige mense se denke daaroor. Daarbenewens het sommige landelike etniese groepe 'n meer holistiese benadering ten opsigte van hulle woonplek en lewensnoodsaaklikhede. Besitreg vestig in die groot groep en word deur leiers bestuur. Almal deel in alles. Gedrag deur mense met dié ingesteldheid kom dus vir ander vreemd voor en in uiterste gevalle maak hulle hul onbewustelik skuldig aan misdad soos diefstal. Dit gebeur ook dat mense hulle willens en wetens aan ander se eiendom vergryp onder die dekmantel van kommunale besitreg. In die onlangse verlede het daar stemme opgegaan vir die nasionalisering van myne en ander bates. Dit wek onsekerheid en spanning binne die sakesektor en sekere dele van die politieke spektrum. Eiendomsreg is soms 'n netelige kwessie en moet met omsigtigheid en begrip bestuur word terwyl daar die nodige aandag aan diversiteit in dié verband verleen word.

5.6.3 TYD

Verskillende mense uit bepaalde kulturele agtergronde se konsep van tyd verskil van mekaar. Moderne Westerlinge meet hul tyd in terme van vergoeding wat hulle

daarvoor kan ontvang. Vir hulle is tyd dus 'kosbaar' en skaars. Dagboeke en horlosies bepaal hul lewensprogramme en hulle het min informele tyd vir ander oor. Hul lewens is gejaagd. Dus raak hulle gou geïrriteerd en is kortaf met ander. Mense uit Afrika kulture se tydskonsep is nie so afgemete en georganiseer nie. Hulle ervaar die lewe eerder as een lang uitgerekte proses met min wisseling. Wat nie vandag gedoen word nie, staan oor tot môre. Daar is meer tyd vir mekaar en hulle voel nie skuldig wanneer hulle niks doen nie. Hulle is waarskynlik meer op mense en verhoudings gefokus as op take en verpligtinge. Dit is voor die hand liggend dat mense uit dié twee teenoorgestelde idees oor tyd maklik in konflik met mekaar kan kom. Hul verwagtinge van mekaar stem dikwels nie ooreen nie

5.7 VERANTWOORDELIKHEID

In 'n beduidende groot mate handel moraliteit oor verantwoordelikheid wat 'n inherente menslike eienskap is. Dit beteken egter nie dat alle mense te alle tye verantwoordelik optree nie. Verder is die konsep van verantwoordelike optrede relatief van aard. Die een persoon meen dat hy in 'n bepaalde omstandigheid uiters verantwoordelik optree terwyl iemand anders meen dat dit hoegenaamd nie die geval is nie. Een van die grootste uitdagings is dus om gedeeltes verantwoordelikheidskonsepte te ontwikkel. Dan moet persone en instansies daarby inkoop en dit ook nog ten uitvoer bring. In 'n diverse samelewing bly dit 'n onbereikbare ideaal, maar tog betekenisvol om na te streef.

5.7.1 PERSOONLIKE VERANTWOORDELIKHEID

Ongeag 'n persoon se morele agtergrond en denkraamwerk is hy uit hoofde van sy menswees 'n verantwoordbare individu. Daarbenewens is hy aan 'n bepaalde groep of groepe verbonde ten opsigte waarvan hy bepaalde verantwoordelikhede het en wat aanspraak op sy besluite, keuses en gedrag het. Die volgende opsomming raak die kern van dié aangeleentheid aan:

It is your individual duty to ensure your good character and behaviour irrespective of how you were brought up and what kind of conditioning you have received. Whether you like it or not, you must accept personal accountability for the mess and disorder that you have created in your life. Life always gives you the consequences related to your actions or inaction. The onus is on you to amend your mistakes and negligence.

As an adult, you hold several roles, functions and responsibilities; that of a parent, an employer or employee, a spouse, a consumer, a citizen etc. It is unavoidable that you'll face relationship issues and other problems. Your strengths, emotions, and character may be challenged or tested. As a responsible person, you should be able to determine what's right or wrong, what's good or bad and what's within your control.

Individual responsibility also includes being accountable for the degree and level of your health, wealth, success and happiness.

(www.about-personal-growth.com/personal-responsibility.html)

Die verskynsel van diversiteit het nie bogenoemde verwagtinge van enige persoon ongeag sy herkoms of morele oriëntasie op nie. Hierdie is basiese lewensvaardighede wat van enige normale en regdenkende mens verwag kan word. Daarmee word kulturele en godsdienstige verskille nie verontagsaam nie.

5.7.2 KOLLEKTIEWE VERANTWOORDELIKHEID

Daar bestaan ook iets soos gemeenskaplike verantwoordelikheid waar lede van 'n groep as geheel verantwoordelikheid vir die gedrag van die groep sowel as dié van die lede aanvaar.

The notion of *collective responsibility*, like that of *personal responsibility* and *shared responsibility*, refers to both the causal responsibility of moral

agents for harm in the world and the blameworthiness that we ascribe to them for having caused such harm. Hence, it is, like its two more purely individualistic counterparts, almost always a notion of *moral*, rather than purely *causal*, responsibility. But, unlike its two more purely individualistic counterparts, it does not associate either causal responsibility or blameworthiness with discrete individuals or locate the source of moral responsibility in the free will of individual moral agents. Instead, it associates both causal responsibility and blameworthiness with *groups* and locates the source of moral responsibility in the collective actions taken by these groups understood as *collectives*.

Since the notion of collective responsibility is part of what many contemporary philosophers refer to as *group morality*, it has undergone a great deal of scrutiny in recent years by methodological and normative individualists alike. Methodological individualists challenge the very possibility of associating moral agency with groups, as distinct from their individual members, and normative individualists argue that collective responsibility violates principles of both individual responsibility and fairness. Defenders of collective responsibility set out to show that the majority of critical arguments made about collective responsibility are unfounded and that collective responsibility, along with its assumptions of group intentions, collective actions, and group blameworthiness, is both coherent as an intellectual construct and fair to ascribe in at least some, if not all, cases.

(www.plato.stanford.edu/entries/collective-responsibility/)

In die Suid-Afrikaanse gemeenskap kom daar talle kultuurgroepe voor wat op grond van groepsgebondenheid funksioneer (*ubuntu* en andere). Daarom bestaan daar die verwagting dat die soort van verantwoordelikheid maklik in die gemeenskap behoort tuis te kom. In kontras hiermee bestaan die lewenstyl van

individualisme ook. Dit maak die idee van kollektiewe aanspreeklikheid moeilik uitvoerbaar. Of dit die staat is, politieke partye, kultuurorganisasies of religieuse groepe, die kweek van individuele, gedeelde en kollektiewe verantwoordelikheid is 'n uitdaging wat aangespreek móét word ten einde by 'n betekenisvolle morele oriëntasie uit te kom. Soveel te meer in 'n diverse samelewing soos dié van Suid-Afrika.

6. ETIESE GEVOLGTREKKING

Hierdie studie wil graag deel uitmaak van die diskoers oor moraliteit en dan in die besonder vanuit die uitgangspunt van diversiteit op kulturele en religieuse gebied. Die slotsom waartoe gekom word, is tweeledig van aard in die sin dat daar positiewe sowel as negatiewe invloede vanuit die verskynsel van diversiteit op die samelewing se moraliteit inwerk.

Eensyds is die voorkoms van diversiteit negatief. Daar is gesien dat homogene gemeenskappe makliker funksioneer as diverse gemeenskappe. Godsdienstige verskille bring soms situasies na vore wat onversoenbaar is. Dit veroorsaak dat mense van een oortuiging kan terugtrek in hul eie religieuse omgewing en dat hulle uit hoofde daarvan op wyses optree wat vir ander onaanvaarbaar is. Godsdienstige eetgebruike kan as voorbeeld beskou word. Kulturele verskille bring ook verwydering. 'n Poligame siening van die huwelik deur een groep het teenoor 'n monogame siening deur 'n ander het byvoorbeeld bepaalde implikasies op mediese- en pensioenfondse.

Andersyds is die voorkoms van diversiteit positief. Op beide religieuse en kulturele terreine word dit wat sekere aspekte betref, verrykend beleef. Wanneer mense al hoe meer blootstelling ten opsigte van ander se oortuigings en lewenstyle beleef, kom hulle gou agter dat dit dikwels meer in het as wat hulle sou dink. Dit het betrekking op gedeelde lewenswaardes vanuit religieuse sowel as kulturele

agtergronde. Dit behels waardes soos eerlikheid, hulpvaardigheid, medemenslikheid, opregtheid en respek.

Omdat daar 'n doelgerigte strewe is om die Suid-Afrikaanse gemeenskap in sy volle omvang op te bou, bestaan die verwagting dat diverse kulture en religieë almal afsonderlik en tesame besondere bydraes kan en moet lewer om die gedeelde ideale van 'n moreel bevredigende gemeenskap te help verwesenlik. Die volgende ses aspekte word beskou as hoekstene waarop 'n stabiele samelewing waar bevredigende morele waardes uitgeleef word, gebou kan word:

6.1 BEGRIP VAN DIE SITUASIE

'n Meer deursigtige gemeenskap wat deur die nuwe demokrasie teweeggebring is sowel as groter blootstelling van die diverse kulturele en religieuse groepe aan mekaar, open 'n meer ingeligte bewussyn van die ryke diversiteit in die land. Dit maak 'n beter verstaan van mekaar moontlik sonder om die eie identiteit in te boet. Dit moet verstaan word dat verskille dieper lê as waarneembare werklikhede soos voorkoms, taal, woonplek, vermoëns en so meer. Verder moet almal deel in die wete dat daar uit die besondere situasie van diversiteit 'n werkbare sisteem tot bevrediging en voordeel van almal geskep moet word.

6.2 RESPEK VIR MEKAAR

Nadat daar kennis geneem is van die situasie van diversiteit, moet dit oorgaan tot erkenning en respek. Mense moet besef dat geen groep op grond van watter kriterium ookal superieur bokant ander staan nie. Eers wanneer daar respek vir die eie bestaan, kan daar ook respek vir die ander ontwikkel. Die basis van respek is 'n voorvereiste vir sinvolle naasbestaan.

6.3 TOLERANSIE TEN OPSIGTE VAN ANDER

Begrip en respek negeer nie verskille en moontlike gevolglike konflikte nie. Daarom is dit noodsaaklik dat botsende belange goed deurdag hanteer behoort te

word. Dit bring mee dat daar tye en geleenthede sal voorkom wanneer begrip en respek verdraagsaamheid sal eis. Sodanige sensitiewe aangeleenthede moet verkieslik deur middel van goeie kommunikasie bestuur word. Wedersydse inagneming van mekaar se unieke eienskappe en gebruike is noodsaaklik.

6.4 GEDEELDE WAARDES

Dit is nie die doel van die studie om op die besonderhede van diverse kulture en religieë se oortuigings en gebruike in te gaan nie. Tog het dit duidelik geword dat daar ooreenkomste op vele terreine van veral morele kwessies bestaan. Een van die grootste probleme in die Suid-Afrikaanse samelewing is byvoorbeeld dié van misdaad wat deur alle verteenwoordigende kulture en godsdienste veroordeel word. Daarteenoor is almal dit eens dat welwillendheid en wetsgehoorsaamheid nagestreef behoort te word.

6.5 DOELGERIGTE DEELNAME

Isolasie van ander bevoordeel nie die gemeenskap nie. Daarom behoort diverse groepe saam te staan en met doelgerigte projekte en programme vorendag te kom wat die moraliteitskrisis in die land kan aanspreek. Leiers moenie net protesaksies onderneem nie, maar kom met daadwerklike probleemoplossings en geleenthede skep en benut om saam met ander die verskil te maak.

6.6 HOOPVOLLE VOORUITSIGTE

Vanweë sy besondere geskiedenis en die gepaardgaande ervaring wat oor meer as drie en 'n half eeue opgebou is, beskik Suid-Afrika oor die nodige kennis, insig en hulpbronne om kreatief mee te werk aan 'n gelukkige en geslaagde gemeenskapslewe ten spyte van soveel probleme en spanning wat diversiteit teweegbring. In soverre al die rolspelers op die terrein van moraliteit eenstemmig vanuit hul eie en unieke vertrekpunte meewerk, bestaan daar 'n hoopvolle vooruitsig om die nodige verskil te kan maak. Hoewel sukses op die terrein van

moraliteit van die bydraes en insette van talle instansies afhang, word daar in die volgende hoofstuk gekyk na die rol van die Christelike kerk in dié verband.

7. SAMEVATTING

Dié hoofstuk erken vier lewens- en wêreldbeskouings wat in die Suid-Afrikaanse gemeenskap verteenwoordig word : Afro-Arabiese, Afrosentriese, Westerse en Diverse marginale gemeenskappe. Gevolglik word morele gedrag vanuit genoemde werkliheidsbelewenisse wat godsdienstige en kulturele inhoude het, beïnvloed. Daarbenewens vind voortdurende interaktiewe skakeling plaas wat verdere dinamika aan die gedrag van mense heg. Verskynsels soos sekularisasie, sinkretisme, ateïsme en agnostisisme kom ook voor. Nie een van bogenoemde fenomene is egter absoluut nie, maar beïnvloed menslike denke en gedrag fundamenteel. Sekere belangrike lewensterreine wat direk of indirek deur genoemde diversiteit geraak word, is aangedui en bespreek. Ten slotte is die belangrike aangeleentheid van verantwoordelikheid hanteer. Dit funksioneer op persoonlike- sowel as kollektiewe vlak.